

Tadeusz Krahel

"Działalność Komisji Edukacji Narodowej w województwie podlaskim 1773-1794", Danuta Teofilewicz, Warszawa 1971 : [recenzja]

Studia Theologica Varsaviensia 12/1, 336-339

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

spędzone w kolegium poznańskim, a wypełnione przede wszystkim pracą pisarską (1607—1613).

Autor, znakomicie znający dzieje Towarzystwa Jezusowego, historię Polski i Kościoła w Polsce, potrafił dobrze powiązać życie i prace Grodzickiego z różnorodną działalnością młodego zakonu i piętrzącymi się przed nim raz po raz trudnościami, na tle ówczesnego życia religijnego w Polsce. Na kartkach książki ks. Drzymały jawi się człowiek żywy, bez reszty oddany swemu powołaniu, ogromnie pracowity, uczony i pobożny, choć nie pozbawiony i potknięć. Bo też Autor, wysoko na ogół oceniający działalność Grodzickiego, nie zamknął oczu i na jego wady.

W tej pięknej książce brak jednak dwóch rzeczy: Po pierwsze nie omówił Autor największego dzieła Grodzickiego *Quadripartitae conciones*, liczącego 8 potężnych tomów, głównego tytułu do jego chluby. Problemowi temu należało poświęcić osobny rozdział (a nie drobne wzmianki w rozdziale ostatnim), gdzie powinien się znaleźć nie tylko opis bibliograficzny poszczególnych tomów, ale także ogólne omówienie ich zawartości. Tym bardziej należało to uczynić, że Grodzicki zwyczajem wielu ówczesnych teologów dał pod postacią kazań wykład swojej teologii. Po wtóre nie napisał Autor ogólnej oceny postaci Grodzickiego, w pracy bowiem brak zupełnie zakończenia.

Wysunięte zastrzeżenia, stanowiące tylko pominięcie pewnych spraw w rozprawie, nie dyskwalifikują absolutnie wartości tego, co Autor dał do rąk czytelnikom. Praca bowiem, oparta — jak zaznaczono — na źródłach, a metodycznie skonstruowana bez zarzutu, posuwa niewątpliwie naprzód stan naszej wiedzy.

Hieronim Eug. Wyczawski

Danuta Teofilowicz, *Działalność Komisji Edukacji Narodowej w województwie podlaskim 1773—1794*, Warszawa 1971, PWN 8° ss. 200. Białostockie Tow. Nauk. Prace Białostockiego Tow. Nauk. Nr 14.

Sprawa Komisji Edukacji Narodowej jest ciągle na warsztacie badawczym naukowców. W związku jednak z 200 rocznicą jej powstania stała się obiektem szczególniejszego zainteresowania, o czym świadczą liczne w tym względzie publikacje¹. Wśród nich na uwagę zasługuje książka Danuty

¹ Wymienię przynajmniej niektóre: I. Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław 1973, Zakł. Nar. im. Ossolińskich. Wyd. PAN, 8° ss. 260, nlb. 1. Monografie z dziejów oświaty, t. 15; T. Miżia, *O Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1972, Państw. Wyd. Nauk., 8° ss. 118, nlb. 2; B. Suchodolski, *Komisja Edukacji Narodowej na tle roli oświaty w dziejowym rozwoju Polski*, Warszawa 1972, Wiedza Powszechna, 16° ss. 262, nlb. 14; Uniwersytet Łódzki poświęcił KEN zeszyt naukowy nr 88 *Nauki humanistyczno-społeczne* (Łódź 1972, ss. 172, nlb. 2).

Teofilewicz, dotycząca działalności KEN w województwie podlaskim, którego obszar obecnie znajduje się w obrębie województwa białostockiego i warszawskiego, oraz małej skrawek w granicach województwa lubelskiego².

Autorka swą pracę podzieliła na 10 rozdziałów, z których 3 pierwsze mają charakter wprowadzający: I — ukazuje historyczne tło powstania i działalności KEN; II — przedstawia województwo podlaskie w II połowie XVIII wieku; III — traktuje o szkołach podlaskich przed utworzeniem KEN. Następne 3 rozdziały (IV—VI) dotyczą szkół podwydziałowych (w Białymstoku — szkoła akademicka, w Drohiczynie — prowadzona przez pijarów i w Węgrowie — księży komunistów), ich organizacji, kontaktów z władzami KEN, pracy dydaktyczno-wychowawczej oraz nauczycieli. Wokół tychże szkół obraca się również problematyka rozdziału 9-go, w którym omówiono działalność naukowo-wychowawczą wybitniejszych nauczycieli i absolwentów, a także, w przeważnej mierze, rozdziału 8-go, traktującego o stosunku miejscowego społeczeństwa do poczynań KEN. Rozdział 7-y został poświęcony szkołom parafialnym. W ostatnim zaś (X), który jest jednocześnie zakończeniem pracy, wskazano na osiągnięcia KEN w województwie podlaskim. Publikacja zawiera też obszerną bibliografię, aneksy (m. in. wykazy najlepszych uczniów, nauczycieli podlaskich szkół podwydziałowych, miejscowości, w których były szkoły parafialne, niektóre dane o tych szkołach) oraz indeks nazwisk.

Wymieniona praca zasługuje na tym większe uznanie, że dotyczy szkolnictwa na terenie województwa podlaskiego, czyli problemu słabo dotąd opracowanego, posiadającego tylko fragmentaryczne wzmianki. Nasuwają się jednak pewne wątpliwości i zastrzeżenia. Autorka pisze, że „w okolicach Bielska, Suraza, Brańska, Kleszczel przeważała prawosławna ludność ruska” (s. 25). Otóż należy powiedzieć, że w okolicach Bielska i Kleszczel rzeczywiście przeważała ludność ruska, ale unicka, nie prawosławna. Natomiast w okolicach Brańska i Suraza zamieszkiwała w większości ludność polska — przeważnie rzymsko-katolicka. Zdanie: „Przy końcu XVIII w. w samym Drohiczynie mieszkało prawosławnych 750 osób na około 1000 mieszkańców, a po wsiach w okolicach Bielska było prawie 800 osób” (s. 25) zdaje się sugerować przewagę elementu prawosławnego w tych rejonach. Autorka wprawdzie zaczerpnęła te dane z J. Wąsickiego, ale w jego publikacji mają one nieco inną wymowę — są bowiem ilustracją małej liczby wyznawców należących do monasterów prawosławnych w Bielsku i Drohiczynie³. Tenże J. Wąsicki wyraźnie pisze, że „na ziemiach, które w 1795 r. przeszły w ręce pruskie, znajdowała się również niewielka liczba wyznawców religii prawosławnej” oraz, że oprócz trzech klasztorów (Bielsk, Dro-

² Jako małe sprostowanie pragnę zaznaczyć, że z woj. warszawskiego w obręb woj. podlaskiego wchodziły tereny powiatu sokołowskiego (Sokołów Podlaski), a nie sokólskiego (s. 22) oraz cały powiat łapski (nie „prawie cały”) z woj. białostockiego i od 1969 r. skrawek powiatu dąbrowskiego (3 wsie: Jatwież Duża, Jatwież Mała i Karpowicze).

³ J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim, Prusy Nowowschodnie (Neuostpreussen) 1795—1806*, Poznań 1963 s. 231—232.

hiczyn i Zabłudów, który był poza granicami woj. podlaskiego) nie było innych kościołów prawosławnych⁴. Znajdujemy tam również wykaz parafii unickich z podaną liczbą wiernych. Wynika z niego, że po 1795 r. w samej parafii bielskiej było 3 421 unitów, a w całym dekanacie bielskim, liczącym 17 parafii, było ponad 28 500⁵. Skąd więc autorka wzięła tę przewagę ludności prawosławnej we wspomnianych wyżej okolicach i dlaczego prawie zupełnie pomija unitów — nie wiadomo.

Omawiając szkoły parafialne, zastanawia się nad możliwością istnienia ich przy cerkwiach i monasterach prawosławnych, a całkowicie nie bierze pod uwagę tej możliwości odnośnie cerkwi unickich, których przecież było dużo na terenie województwa podlaskiego. Byłoby bardzo cenną rzeczą zbadać, czy przy cerkwiach unickich prowadzono szkoły parafialne. Można bowiem przypuszczać, że taka szkoła w końcu XV w. istniała np. w Kleszczelach⁶.

Trzeba przyznać rację pani D. Teofilewicz, że wiadomości na temat szkół parafialnych na Podlasiu są bardzo niekompletne. Tym większe należy się Jej uznanie za próbę opracowania tego zagadnienia. Należałoby jeszcze sięgnąć do archiwaliów proveniencji kościelnej, głównie akt wizytacyjnych diecezji łucko-brzeskiej i wileńskiej. Archiwalia diecezji łucko-brzeskiej są łatwo dostępne, gdyż znajdują się w Archiwum Diecezjalnym w Siedlcach oraz w mikrofilmach w Ośrodku Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL⁷. Natomiast z wizytacji dziekańskich diecezji wileńskiej są wypisy danych, odnoszących się do szkół z okresu 1781—1828, zrobione przez ks. J. Kurczewskiego⁸, a które Autorka wykorzystała tylko pośrednio.

Gdy chodzi o mapę szkół parafialnych w województwie podlaskim, to należałoby na niej umieścić jeszcze szkoły w Jasionówce, Karpowiczach i Turośni⁹, a wykreślić Korycin, który znajdował się tuż za granicą województwa. Dolistów trzeba by umieścić z lewej, a nie prawej strony rzeki Biebrzy.

⁴ Tamże, s. 321.

⁵ Tamże, s. 230—231.

⁶ W. Charkiewicz, *Bez steru i busoli*, Alma Mater Vilnensis 8 (1929) s. 52.

⁷ Zob. *Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*. Nr 2 (oprac. B. Kumor), Archiwa, Bibliot. i Muz. Kośc. 13 (1966) s. 227—242.

⁸ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912 s. 286—316. — Tenże, *Wiadomości o szkołach parafialnych w diecezji wileńskiej*, Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 2 (1908) s. 17—64.

⁹ Szkołę w Jasionówce S. Tync i S. Stepak na swojej mapie, dodanej do wyboru źródeł „Komisja Edukacji Narodowej” (oprac. S. Tync. Wrocław 1954), błędnie umieścili w powiecie grodzieńskim. O istnieniu tej szkoły oraz w Turośni wiemy z danych znajdujących się we wspomnianych pracach J. Kurczewskiego. Karpowicze zaś wspomina także sama autorka.

Wypada też sprostować, że w Drohiczynie nie było benedyktynów (s. 60), lecz benedyktyнки. Autorka używa nadto wyrazów „jenerał” (s. 49) i „parochialne” (s. 142), które dzisiaj są stosowane jako „generał” i „parafialne”. Ponadto w wykazie bibliografii (s. 175) oraz w przypisach (np. s. 63, 76) figurują wydawcy źródeł jako autorzy (S. T y n c i T. W i e r z b o w s k i).

Oprócz recenzowanej pracy opublikowała pani Teofilewicz artykuł *Z działalności Komisji Edukacji Narodowej w Białymstoku* (Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku, t. 3, Białystok 1972 s. 9—43), zajmujący się szkołami na terenie miasta Białegostoku, a który od strony warsztatowej zasługuje na wyższą ocenę od omówionej rozprawy. Mimo zaszyfrowanych potknięć, zarówno praca *Działalność Komisji Edukacji Narodowej w województwie podlaskim*, jak i artykuł *Z działalności Komisji Edukacji Narodowej w Białymstoku* stanowią wkład do historiografii Komisji Edukacji Narodowej oraz dziejów szkolnictwa na terenach należących kiedyś do województwa podlaskiego.

Tadeusz Krahel

Juožas Žiugžda, *Antanas Mackevičius 1863—1864 metu sukilimo reikšmė lietuviu tautos istorijoje*, Vilnius 1971 8° ss. 202, nlb. 1. Lietuvos TSR Mokslu Akademija Istorijos Institutas.

Juožas Žiugžda, profesor uniwersytetu wileńskiego, należy do najbardziej płodnych historyków litewskich. Ma na swoim koncie wiele publikacji, drukowanych w języku litewskim, rosyjskim i polskim. Między innymi od dawna interesował się on postacią ks. Antoniego Mackiewicza, jednego z przywódców i bohaterów powstania styczniowego na Litwie. Postaci tej poświęcił wiele opracowań, wśród których zasługują na uwagę: *Antanas Mackevičius — Lietuvos valstiečiu vadovas kovoje prieš carizmą ir dvarininkas* (Vilnius 1951 Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kl. 8° ss. 56) i *Antanas Mackiawiczius* (W: Gieroi 1863 zgoda. Za naszu i waszu swobodu. Moskwa 1964 s. 289—302). Prezentowana tu książka, „Antoni Mackiewicz. Znaczenie powstania 1863—1864 r. w historii litewskiego narodu”, jest o tyle ważna, że stanowi podsumowanie badań autora nad tą postacią.

Składa się ona z 3 rozdziałów, poprzedzonych obszerną przedmową, w której autor omówił literaturę, głównie litewską, na temat powstania styczniowego na Litwie. Pierwszy rozdział nosi tytuł „Początek życiowej drogi”. Ks. Mackiewiczowi poświęcony jest w nim tylko jeden i to najkrótszy paragraf, ukazujący jego życie do 1863 r., a właściwie do chwili mianowania go w 1855 r. do pracy w Pobrzeziu (w następnych paragrafach tego rozdziału została omówiona sytuacja chłopów i ich antypańszczyźniane wystąpienia w I połowie XIX w. oraz rozwój społeczno-politycznej myśli na Litwie w tym okresie). Paragraf ten wszakże dostarcza cennych informacji o życiu ks. A. Mackiewicza. Oto niektóre dane biograficzne.

Ks. A. Mackiewicz urodził się 14-VI-1828 r. w gminie Tytuvenai (Cytowiany) w powiecie rosieńskim (w obecnym rejonie Kelmes) w szlacheckiej rodzinie Tadeusza i Anny Mackiewiczów. Uczył się w gimnazjum w Wil-